



ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE
VA'D-VAİD KONUSUNDA MÂTÜRİDÎ'NİN MU'TEZİLE'YE YÖNELTİĞİ
ELEŞTİRİLER

Mücteba ALTINDAŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Afyonkarahisar
Assistant Prof., Afyon Kocatepe University Faculty of Islamic Sciences, Afyonkarahisar/Turkey

mucteba75@hotmail.com

orcid.org/0000-0003-0452-6408

Öz

İtikadî mezhepler arasında tartışılan va'd-vaîd konusu temelde büyük günah problemiyle ilgili önemli bir konudur. Büyük günah sorunu çerçevesinde iman-amel ilişkisi bağlamında ele alınan bu önemli konu, ortaya çıkan fırkaların iman tanımlarına bağlı olarak şekillenmiştir. Va'd ve vaîd ayetleri, kapsamı açısından ele alınarak umum veya husus ifade edip etmediği, ilâhî va'd ve vaîdin değişip değişmeyeceği gibi soruların cevapları aranmıştır. Başlangıçta Mürcie ile Mu'tezile arasında meydana gelen tartışmalar daha sonraki süreçte Mâtürîdîler'le Mu'tezile kelâmcıları arasında önemli tartışma konularından birisi olmuştur. İmam Mâtürîdî, konu hakkında Hâricîler ve Mu'tezile'ye ortak eleştiriler getirmekle birlikte daha ziyade Mu'tezilî düşünceleri eleştirmektedir. Mu'tezile, bu ilkeyi ilâhî adaletin bir gereği olarak mü'minleri ödüllendirip isyankârları cezalandırmanın Allah'a vacip olduğu düşüncesi üzerinden ele almaktadır. Onlara göre tövbe edilmeyen büyük günah ebedî olarak cehennemde kalmayı gerektirdiği için o kişiye şefaahat edilmesi de mümkün değildir. Ancak Mâtürîdî, sürekli bir tasdik hali olan imanın ebedî cezaya engel olduğunu vurgulayarak adalet noktasında böyle bir iddianın geçerli olmayacağını savunmaktadır. Bu makalede Mâtürîdî'nin eleştirileri, konuyla doğrudan ilişkili olan ilâhî adalet, büyük günah ve şefaahat açısından ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mu'tezile, Mâtürîdî, Va'd-Vaîd, Adalet, Büyük günah, Şefaahat.

MÂTURİDÎ'S CRITISISM TOWARD MU'TAZILAH ON THE ISSUE OF THE PROMISE AND THE
THREAT (AL-WA'D WA AL-WA'İD)

Abstract

The promise and the threat (*al-wa'd wa al-wa'îd*) issue, which has been debated among theological sects, is primarily related to the problem of grave sin. This critical issue discussed in the framework of the problem of grave sin and in the context of the faith-action relationship has been shaped based on the definitions of faith of the emerging sects. Through examining the Qur'ân verses about *al-wa'd and al-wa'îd*, answers to such questions whether the Qur'ân verses about to indicate generality (*'umûm*) or specification (*khusûs*) and whether divine promise and threat can change have been sought. In the beginning, the disputations occurring between Murji'ah and Mu'tazilah, afterward, have become one of the essential matters of debate among Mâtürîdîs and the Mu'tazilî scholars. Even though İmâm Mâtürîdî expresses common criticisms against Khawârij and Mu'tazilah, he mainly condemns the Mu'tazilî doctrine. Mu'tazilah treats the principle in question based on the idea that, by force of divine justice, it is necessary for God to reward the faithful and punish the disobedient. According to them, because a grave sin that is not repented requires to stay permanently in the hell, intercession (*shafâ'ah*) is not possible for such a person. However, Mâtürîdî argues that a claim of this kind

cannot be valid from the point of justice by emphasizing that faith, which is a state of constant assent, prevents the punishment. In this essay, Mâturîdî's criticisms have been discussed with regard to directly related issues such as justice, grave sin, and intercession.

Keywords: Mu'tazilah, Mâturîdî, al-Wa'd and al-Wa'id, Justice, Grave Sin, Intercession (Shafā'ah).

Atf / Cite as: Altındaş, Mücteba. "Va'd-Va'id Konusunda Mâtürîdî'nin Mu'tezile'ye Yönelttiği Eleştiriler". *Kader* 18/1 (Haziran 2020), 61-86. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.674974>

Summary

The promise and the threat (*al-wa'd wa al-wa'id*) issue, which has been debated among theological sects, is primarily related to the problem of grave sin. This critical issue discussed in the framework of the problem of grave sin and in the context of the faith-action relationship has been shaped based on the definitions of faith of the emerging sects. Through examining the Qur'ān verses about *al-wa'd* and *al-wa'id*, answers to such questions whether the Qur'ān verses about to indicate generality (*'umūm*) or specification (*khusūs*) and whether divine promise and threat can change have been sought. In the beginning, the disputations occurring between Murji'ah and Mu'tazilah, afterward, have become one of the essential matters of debate among Mâturîdîs and the Mu'tazilî scholars. Even though Imām Mâturîdî expresses common criticisms against Khawārij and Mu'tazilah, he mainly condemns the Mu'tazilî doctrine. Mu'tazilah treats the principle in question over the idea that, by force of divine justice, it is necessary for God to reward the faithful and punish the disobedient. According to them, because a grave sin that is not repented requires to stay permanently in the hell, intercession (*shafā'ah*) is not possible for such a person. However, Mâturîdî argues that a claim of this kind cannot be valid from the point of justice by emphasizing that faith, which is a state of constant assent, prevents the punishment. In this essay, Mâturîdî's criticisms have been discussed with regard to directly related issues such as justice, grave sin, and intercession.

By associating the *al-wa'd* and *al-wa'id* principle with divine justice, Mu'tazilah stresses that rewarding the obedient and punishing the disobedient is obligatory for God and entailment of divine justice. Yet, for the reason that defending the necessity of such a thing for God would implicate restricting divine will from the viewpoint of Imam Mâturîdî and Sunni thought, it is criticized. As maintained by Mu'tazilah, the performer of grave sin will remain permanently in the hell if he dies before repenting. For grave sins entails staying in the hellfire forever, interceding such a person is not possible. Grave sins are those that are excluded from minor sins, and that put someone into the infidel status.

Imam Mâturîdî considers the definition of belief in terms of assent; thus, he disapproves of Mu'tazilî and Khārijite definition of this term. According to him, belief comprises of assent, and actions are not a part of it. Therefore, the fact that faith would not leave someone who commits grave sin and that his quality of being Muslim would persist have been substantiated through rational and revelational evidence. All these proofs show the erroneousness of Khārijite and Mu'tazilî doctrines. Because, as regards to both views,

actions are a component of belief. However, even though Mu'tazilah anticipated all punitive consequences of infidelity, they did not ascribe the description "infidel" to the grave sinner. Although their description of belief is the same with Khārijites, they found an intermediary formula by refraining from accusing the person committing a grave sin of unbelief. Yet, still, they united in the same opinion at the end. On that account, Māturīdī, in terms of rational and revelational proofs, condemned Khārijites, who states that grave sinner exits from religion and becomes infidel (*kāfir*), and Mu'tazilah, who maintains that grave sinner exists from religion and becomes impious (*fāsiq*).

From this standpoint, Māturīdī emphasizes that grave sins would not remove someone from religion and that a person cannot stay in the hell unendingly as long as his faith remains. Because he accepts that the occurrence of belief prevents unceasing punishment by stating that belief is a state of constant assent, while sinning, conversely, would not continue. According to him, it is necessary to regard those who perform a grave sin as sinful *mu'mins*, not as infidels. Someone does not lose the quality of belief and exit from religion because of a sin he has committed. *Mu'mins* sin because of their inner pressure and psychological weakness; however, they do not lose their sense of belief. Furthermore, God reveals that He is going to forgive all sins with repentance except polytheism. Therefore, the gravity of the sin of someone who has not become polytheist will be below the sin of those who are polytheists and infidels. And that is evidence that a sinful *mu'min* will not stay in the hell forever. For only polytheism and infidelity correspond to staying in the hell unendingly. Thinking otherwise is improper in terms of divine justice and wisdom and also wrong in terms of punishment-reward balance.

Giriş

Va'd ve va'id konusu, Mu'tezile ile Ehl-i sünnet kelâmcılarının üzerinde görüş ayrılığına düştükleri önemli bir konudur. Kelâm âlimleri arasında fikir birliği olmayan bu iki kavram, temel itibarıyla büyük günah problemi açısından ele alınmıştır. Mu'tezilî âlimler konuyu adalet ilkesi kapsamında ele alırken Sünnî âlimler şefaati de içine alan ilahi rahmet kapsamında ele almışlardır. Erken dönemde ortaya çıkan bu tartışma konusu, her îtikâdî mezhebin kendi düşünce sistemine göre şekillenmiştir.

Kelâmî literatürde "kebîre" olarak adlandırılan büyük günah meselesi, İslâm tarihinin ilk dönemlerinde meydana gelen önemli siyasi olayların sonucunda ortaya çıkmıştır. İç savaşa dönüşen bu hadiseler sonucunda ölen ve öldüren Müslümanların dünya ve ahiretteki durumu tartışılmıştır. Büyük günah sorunu çerçevesinde iman-amel ilişkisi açısından ele alınan bu önemli konu, ortaya çıkan fırkaların iman tanımlarına bağlı olarak şekillenmiştir. Hâricîler, Hz. Osman, Hz. Ali ve Muaviye taraftarlarının büyük günah işleyerek küfre düştüklerini, tövbe etmedikleri takdirde ebedî azaba maruz kalacaklarını ileri sürerek va'id konusundaki bu katı görüşlerinden dolayı Va'idîyye olarak

anımlıdır.¹ Siyasi etkenlerle ortaya çıkan bu sorunların daha sonra îtikâdî bir içerik kazandığı görülmektedir.

Va'd ve vaîd kavramları sözlükte “ileride gerçekleştirilecek bir şeye dair söz vermek” anlamında kullanılmaktadır. Va'd, hayır ve şerri kapsarken vaîd özellikle şer için kullanılmaktadır. Ancak gerçekleştirilecek şeyin niteliği belirtilmeden kullanıldığında va'd “iyilik”, vaîd ise “kötülük ve ceza” manasına gelmektedir. Buna göre va'd; Allah'ın, emir ve yasaklarına uyan kimseyi mükâfatlandıracağını bildirmesi, vaîd ise bunlara uymayan kişileri ebedî bir ceza ile uyarmasıdır.² Hâricîlerin yanı sıra Mu'tezile'ye de büyük günah işleyen kimsenin ebedî olarak cehennemde kalacağını ileri sürmeleri sebebiyle ortak bir isim olarak Vaîdiyye veya Ashâbü'l-vaîd denilmiştir.³

Va'd ve vaîd konusu öncelikle Hâricîler ile Mürcie arasında tartışma konusu olmuştur. Mu'tezile'de ise bu esas, mürtekeb-i kebîrenin âhiretteki durumuyla ilgili Vâsıl b. Atâ ve Amr b. Ubeyd'in yaptığı tartışmalara dayanmakla birlikte ilk defa Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf (ö. 235/849) ile sistemli bir şekilde usûl-i hamse prensipleri arasında yer almıştır.⁴ Mu'tezile'ye göre va'd, bir kimseye hak etsin veya etmesin gelecekte dokunacak bir faydanın ya da ondan uzaklaştırılacak bir zararın önceden haber verilmesidir. Vaîd ise, birine hak etsin veya etmesin gelecekte zarar göreceğini ya da faydadan yoksun kalacağını bildiren her tür haberdur.⁵ Buna göre va'd, iyilik yapan kişilerin Allah tarafından ödüllendirilmesi; vaîd ise, kötülük yapan kişilerin cezalandırılması ve Allah'ın cehennemle tehdit edip bu kişiler için tehdidinden dönmemesi anlamına gelmektedir. Adalet prensibinin bir sonucu olan va'd, mükâfatı gerektirmesi açısından cenneti; vaîd ise cezayı gerektirmesi açısından cehennemi ifade etmektedir.⁶

Mu'tezile konu hakkındaki görüşleriyle Mürcie'ye karşı çıkmıştır. Buna göre iyilik yapan, karşılık olarak iyilikle mükâfatlandırılacak; kötülük yapan da kötülüğüne karşılık azapla cezalandırılacaktır. Tövbe olmadan büyük günahlar affedilmeyeceği gibi, iyi amel işleyen de sevaptan mahrum bırakılmayacaktır. Mürcie ise büyük günah işleyen kimsenin dînî durumu hakkında herhangi bir hüküm vermeyip hükmü Allah'a bırakmış, Allah'ın va'dinin değişmemesine rağmen vaîdinin değişebileceğini ileri sürmüştür. Mürcie'ye göre bu konuda Yüce Yaratıcı dilediği şekilde davranabilir. Sonuçta Allah'ın Kur'ân'da ifade

¹ Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl*, nşr. Ahmed Fehmi Muhammed (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 1/105 vd.

² Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed Râgıb el-İsfehânî, “va'd”, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Seyyid Keylânî (Beyrut: Dârü'l-Mârif, ts.), 526; Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed İbn Manzûr, “va'd”, *Lisânü'l-Arab*, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr (Kahire: Dârü'l-Maârif, ts.), 6/4871-72.

³ Sönmez Kutlu, “Va'd ve Vaîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/414.

⁴ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl*, 1/42-43; İlyas Çelebi, “Mu'tezile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/393; Kutlu, “Va'd ve Vaîd”, 42/414.

⁵ Ebu'l-Hasen b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 1/218.

⁶ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 1/220.

edilen va'idlerini değiştirmesi veya büyük günah işleyenlere azabından vazgeçmesi imkân dâhilinde görülmektedir.⁷

Büyük günah işleyen kimsenin dünyada ne mü'min ne de kâfir olduğunu ileri sürerek Hâricî düşünceden ayrılan Mu'tezile, bu kişinin ebedî olarak cehennemde kalacağı fikrini benimsemesi açısından onlarla aynı görüşü paylaşmıştır.⁸ Böylece tartışma geniş bir çerçevede Kur'ân'daki va'd ve va'idle ilgili âyetler üzerinden sürdürülmüştür. Başlangıçta Mürcie ile Mu'tezile arasında meydana gelen tartışmalar sonucunda Mu'tezile kelâmcıları, va'd ve va'idi bir ilke olarak beş inanç esasına dâhil etmiştir. Daha sonraki dönemlerde ise bu mesele Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944) ve takipçileriyle Mu'tezile kelâmcıları arasında önemli tartışma konularından birisi haline gelmiştir.⁹

Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) îtikâdî görüşlerini sistemleştirerek Mâtürîdîye ekolünü oluşturan İmam Mâtürîdî, eserlerinde îtikâdî mezheplerin çeşitli fikirlerine ciddi eleştiriler yöneltmektedir. Birçok fırkayı eleştirmekle birlikte daha çok Mu'tezile'ye karşı yaptığı eleştiriler, Mu'tezile'nin o dönemde Mâtürîdî'nin yaşadığı bölgede sahip olduğu güçlü etkile açıklanabilir. İmam Mâtürîdî'nin Mu'tezile düşüncesini, diğerlerine kıyasla daha fazla eleştirmesinin bir diğer nedeni de, kendi dönemindeki Hanefîlerin Mu'tezile'nin etkisinde kalarak Ebû Hanîfe'nin düşünce çizgisinden uzaklaşmalarına bağlanmaktadır.¹⁰

Mâtürîdî konuyu ele alırken en çok çağdaşı olduğu Mu'tezilî âlim Ebu'l-Kâsım el-Ka'bî'nin (ö. 319/931) görüşlerini eleştirmiştir.¹¹ Ona karşı ılımlı yaklaşımları görülmekle birlikte genel anlamda sert bir tavır izlemektedir. Mâtürîdî'nin Kâ'bî'ye karşı bu derece sert davranması sadece görüşlerinin farklılığından değil, büyük ihtimalle bu iki âlimin karşılıklı tartışmaya girmiş olmasındandır. Sert eleştirilerin bir diğer nedeni de Kâ'bî'nin görüşlerinin etki alanının geniş olmasıdır. Kâ'bî'nin Horasan bölgesinde Mâturidi ile aynı asırda yaşamış olması da bu ihtimali güçlendirmektedir. Her iki âlimin görüşerek karşılıklı tartışma yaptıklarına dair bir belge yoksa da ikisinin aynı zaman ve aynı bölgede yaşamaları, Mâtürîdî'nin bu üslubu tercih etme sebeplerinden biri olarak görülebilir.¹²

Konuyla ilgili tartışmalarda büyük günah sahibinin ebedî olarak cehennemde kalıp kalmayacağı, azap görüp görmeyeceği, va'd ve va'id âyetlerinin umumiliği ve hususiliği,

⁷ Kutlu, "Va'd ve Va'id", 42/414.

⁸ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 2/542-550.

⁹ Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, nşr. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi (İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 1422/2001), 415-470; Ebû'l-Muîn Meymun b. Mekhûl en-Neseî, *Tabsiratü'l-edille fi usûli'd-dîn*, thk. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün (Ankara: DİB Yayınları, 2003), 2/368 vd.; a.mlf., *et-Tevhîd fi usûli'd-dîn*, nşr. Abdülhay Kâbil (Kahire: Dârü's-Sekâfe, 1407/1987), 90-99; Nureddin es-Sâbûnî, *el-Bidâye fi usûli'd-dîn-Mâtürîdiyye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu, (Ankara: DİB Yayınları, 1995), 161-167.

¹⁰ Kiyasettin Koçoğlu, *Mâtürîdî'nin Mu'tezile'ye Bakışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 155-156.

¹¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 437 vd.; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İsam Yayınları, 2009), 445 vd.

¹² Yulduz Musahanov, *Mâturidi'nin Mu'tezile Eleştirisi (Ebu'l-Kasım el-Ka'bi el-Belhî Bağlamında)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 43.

bunların mü'min ve kâfirleri nasıl kapsadığı, ayrıca ilâhî va'd ve vaîdin değişip değişmeyeceği gibi farklı sorulara cevap aranmıştır. Allah'ın şirk dışındaki bütün günahları affedilebileceği yönündeki vaadinden dolayı vaîdin hususi olması daha isabetli görülmüştür. Çünkü bir konuda vaîdin gerçekleşmesi, haramın helâl kılınmasına ve günaha ısrar edilmesine bağlıdır.¹³ Bu tartışmalarda İmam Mâtürîdî, Mürcie'nin va'd âyetlerini umumi anlamda ele almakla Mu'tezile ve Hâricîler'den daha isabetli düşündüğünü belirterek bunun Allah'ın rahmet ve mağfiret sıfatları açısından daha uygun olduğunu söylemiştir.¹⁴

Mu'tezile va'd ve vaîd konusunu ilâhî adalet açısından ele alarak hüsün-kubuh, büyük günah ve şefaet konularıyla birlikte tartışmaktadır.¹⁵ İmam Mâtürîdî ise mürtekibi kebîre hakkında detaylı yorumlarda bulunarak konuyu günahın keyfiyeti, oluşumu ve psikolojik açıdan değerlendirilmesi gibi farklı boyutlarıyla ele almıştır. Mâtürîdî, Hâricîler ve Mu'tezile'ye ortak eleştiriler getirmekle birlikte ayrıntılı bir biçimde Mu'tezilî düşünceleri eleştirmektedir. Bu açıdan çalışmamızda özellikle Mu'tezile'ye yönelttiği eleştiriler üzerinde durulacaktır. Va'd ve vaîd konusu adalet, büyük günah ve şefaet konularıyla doğrudan ilişkili olduğu için her iki düşüncenin yaklaşımı bu açılardan ele alınacaktır.

1. İLÂHÎ ADALET AÇISINDAN VA'D-VAİD İLKESİ

Mu'tezile'nin adalet konusuna yaklaşımının temelinde, insanın özgür irade sahibi olması yatmaktadır. İlâhî adaletin bir sonucu olarak insan, fiillerini bu iradeyle gerçekleştirme yeteneğine sahiptir. Tevhîd ve Adalet Ehli olarak adlandırılan Mu'tezile'ye göre adalet "aklın, hikmet açısından gerektirdiği şeydir. O da fiilin doğru ve maslahata uygun olarak ortaya çıkmasıdır."¹⁶ Zira Allah'ın âdil olması, O'nun asla çirkin fiil işlememesi ve yaptıklarının tamamının güzel olması demektir. Bu nedenle gelecekte bir iş yapacağını haber veren kişinin söz verdiği işi yapmaması durumunda vaadinden dönmüş ve yalan söylemiş olacağından dolayı Allah'ın va'dinden dönmesi ve yalan söylemesi câiz değildir.¹⁷

Bu düşünceden hareketle Mu'tezile, itaat edenin Allah tarafından ödüllendirilmesini ve isyan edenin de cezalandırılmasını ilâhî adaletin bir gereği olarak görmekte ve bu şekilde insan özgürlüğünü temellendirmektedir. Çünkü güzel ve çirkin özelliği taşıyan fiiller gerçekte insana ait olduğu için kişi ancak kendi fiilleri ile ödüllendirilmeyi ya da cezalandırılmayı hak etmektedir. Bu nedenle insanın ahirette karşılaşıacağı mükâfat ya da ceza bizzat kendisinin yapıp ettiklerinin bir karşılığı olmaktadır.¹⁸

¹³ Kutlu, "Va'd ve Vaîd", 42/415.

¹⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 436-437; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 442-43.

¹⁵ Orhan Aktepe, "Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet'e Göre Va'd ve Vaîd İlkesi", *Kelâm Araştırmaları* 9/1 (2011), 159.

¹⁶ Kâdî Abdülcebbar, "el-Muhtasar fî usûli'd-dîn", *Resâilü'l-adl ve't-tevhid*, thk. Muhammed Ammâra (Kahire: Dârü'l-Hilâl, 1971), 202; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl*, 1/37.

¹⁷ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 2/8,10.

¹⁸ Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Kâ'bî el-Belhî, *Kitâbu'l-Makâlât ve meahû uyûnu'l-mesâil ve'l-cevâbât*, thk. Hüseyin Hansu-Râcîh Kurdî-Abdulhamîd Kurdî (İstanbul: Kuramer / Amman: Dârü'l-Feth, 2018), 320 vd.; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 2/8 vd.

Va'd ve va'd konusu, doğrudan insan fiilleri ile ilgili olduğu için fiildeki güzellik ve çirkinliği ifade eden hüsün ve kubuh meselesiyle de ilişkili bir konudur. Mu'tezile'ye göre fiillerin, övgü (*medh*) ve yergi (*zem*), ödül (*sevâb*) ve ceza (*'ikâb*) gibi sıfatlarla vasıflanabilmesi için bu fiillerin kötülenmeyi hak eden kötü bir fiil ya da övülmeyi hak eden iyi bir fiil ile bağlantılı olması şartı vardır. Fiilin iyi ya da kötü olabilmesi için fâilin de bu güzellik ve çirkinliği bilmesi gerekir. Çünkü fâilin ödüllendirilmesi ya da cezalandırılması için övgü veya yergiyi hak eden fiili bizzat yapması gerekir. Allah'ın insanları meşakkatli fiilleri yapmakla yükümlü tutması demek adaletin bir gereği olarak bu fiillerin karşılığında onları ödüllendirmesini gerekli kılmaktadır. Eğer meşakkatli fiillerin karşılığında sevap olmazsa bu durumda Allah zalim ve hikmetsiz bir iş yapan olur ki Yüce Yaratıcı bundan münezzehtir.¹⁹

Ehl-i sünnete göre adalet, Allah'ın fiillerinde ve mülkünde dilediği gibi tasarrufta bulunması şeklinde anlaşılmalıdır. Mâtürîdî bu tanımda hikmete vurgu yapmaktadır. Ona göre her şeyi yerli yerine koymaktan ibaret olan hikmet, adaletle aynı anlama gelmektedir.²⁰ Bu açıdan Ehl-i sünnetin genel kanaatine göre Allah'ın hükmünde ve tasarrufunda zulüm söz konusu değildir. Zira Allah'ın nimet vermesi O'nun fazlı ve ihsanıdır. Azap etmesi de O'nun adaletidir. Bu durumda ilâhî emirlere itaat eden kişiye sevap vermek, kişinin alması gereken mutlak bir hak olmadığı gibi isyankârlara verilecek ceza da mutlaka verilmesi gereken bir ceza değildir. Ödüllendirmek Allah'ın bir fazlı ve lütfu olup cezalandırmak Allah'a vacip değildir. O dilediğine acı çektirir ve dilediğine sevap vermeksizin sıkıntılarla onu imtihan eder. Her hak ve tasarruf sahibi, sahip olduğu şeyler için dilediğini yapma hakkına sahiptir. Bu nedenle Allah'ın kendi mülkündekilere zulmetmesi düşünülemez. Çünkü zulüm başkasının mülkünde, izinsiz olarak tasarrufta bulunmak demektir.²¹

Ehl-i sünnet açısından hiçbir şey Allah'a vacip olmadığı için itaat edenlerin alacağı sevap Allah'ın bir fazlı ve lütfu olmaktadır. ilâhî adalet konusunda Allah'a herhangi bir vaciplik söz konusu olmadığı için, O'nun herhangi bir şeye mecbur olması düşünülemez. Zira mülkün yegâne sahibi olduğu için mülkündeki tasarrufundan dolayı O'na zulüm nispet edilmesi mümkün değildir. Bu açıdan itaat edene ödül, isyan edene de ceza vermek bir zorunluluk değildir. Bir şeyi O'na vacip kılmak ilâhî iradeyi sınırlandırmak anlamına geleceği için Ehl-i sünnet âlimleri herhangi bir şeyi Allah'a vacip kılmaktan kaçınmışlardır.

Konuya insan özgürlüğü ve sorumluluğu açısından bakan Mu'tezile'ye göre, kurtuluşa eren kişi kendi fiili ile ödülü, hüsrana uğrayan kişi de yine kendi fiili ile cezalandırılmayı

¹⁹ Kādî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hanse*, 2/494-498; a.mlf., *el-Muğni fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl (et-Teklif)*, thk. Muhammed Khodor Nabha (Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye: Beyrut, 2012), 11/152-153.

²⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 164; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 124.

²¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 296-97; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 276-77; İmâmü'l-Harameyn Abdülmelik el-Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd-İnanç Esasları Kılavuzu*, çev. Komisyon (Ankara: TDV Yayınları, 2016), 310 vd. ; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl*, 1/37.

hak etmiştir. Çünkü bu yaklaşıma göre adalet; insanın mecazî olarak değil de gerçek anlamda irade ve kudretinin var olduğunu kabul ederek işlediği fiilleri hakiki manada insana nisbet etmektir. Bu nedenle insanın alacağı ceza ve mükâfatı bizzat kendi kazandığının tam karşılığı olduğunu kabul etmek, Yüce Allah'ın adalet sıfatına sahip olduğunu kabul etmek ve O'ndan zulmü nefyetmek anlamına gelir.²² Kısacası insanın fiillerinden sorumlu tutulabilmesi için bu fiillerin insana aidiyetini kabul etmek gerekmektedir.

Mu'tezile itaat edenin alacağı sevabı, isyan edenin de alacağı cezayı bir "hak ediş" olarak görmesine karşılık Ehl-i sünnet bunu, hak ediş olarak değil, Allah'ın bir fazlı ve lütfu olarak görmektedir. Zira bu düşünceye göre ilâhî adalet, kul tarafından bir hak ediş olmadan ve Allah'a da herhangi bir vücûbiyet yüklemekten ceza veya mükâfat vermemektir. Çünkü ödül ve cezanın herhangi bir sebeple ilişkilendirilmesi, Allah'ın belirlediği bir şarttır. İlâhî irade bu şartı koymamış olsaydı, günahları olmadan insanlara azap etmesi, ilâhî adalet açısından mümkün olurdu.²³

Bu bağlamda Kâdî Abdülcebâr'a (ö. 415/1025) göre, va'd ve vaîd konusunda Yüce Yaratıcı itaat edenlere sevap sözünde, asilere ceza tehdidinde bulunduğu için va'dettiği şeyleri muhakkak gerçekleştirecek olup sözünden dönmesi ve yalan söylemesi asla câiz değildir. Allah'ın vaîdinden dönmesinin câiz olduğunu söyleyenlere şöyle cevap vermektedir: "Allah'ın sözünden dönmesi bir tür yalancılıktır. Yalan ise çirkin bir davranıştır. Ancak O, kötü olduğunu bildiği bir şeyi yapmaktan münezzehtir olduğu için asla çirkin bir iş yapmaz. Nitekim Kâf suresi 29. ayetinde yer alan 'Benim verdiğim söz ve hüküm değişmez. Ben kullarıma asla zulmetmem.' ifadesi de buna işaret etmektedir."²⁴

Bu açıdan Mu'tezile'ye göre Allah'ın vaîdinden dönmesi câiz olsaydı, va'dinden dönmesi de câiz olurdu. Buna göre Ehl-i sünnetin, va'd ile vaîd arasında fark vardır, zira vaîdden dönüş bir lütuftur anlayışını şöyle eleştirmektedir: Onun söz verdiği va'd ve vaîdlerden dönmesi, dolayısıyla yalan söylemesi câiz değildir. Zira sözünden dönme, vaîdin geneli için câiz olursa va'din geneli için de câiz olması gerekir. Buna karşı, 'kişinin üzerinde emir ve nehiyelerin gereğini yerine getirme sorumluluğu bulunmaktadır. Vaîdin genelinde ise böyle bir durum yoktur, çünkü vaîdler teklifle alakalı değildir' denilirse şöyle cevap vermektedir: Diğer emir ve yasaklar gibi vaîdin genelinde de üzerimize düşen sorumluluklar vardır. Bu nedenle onların içeriğine inanmakla yükümlüyüz. Şayet bu konularda Yüce Yaratıcı'nın bize açıklamadığı bir şart veya istisna bulunsaydı, bu durumda söz konusu ifadeler birer bilmeceye dönüşürdü.²⁵

²² el-Kâ'bî, *Kitâbu'l-Makâlât*, 320-322; Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 1/214, 216, 2/8 vd.; Şehristânî, *el-Mîl ve'n-nihâl*, 1/37.

²³ Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd-İnanç Esasları Kılavuzu*, çev. Komisyon, 240-243, 310; Sa'duddin Mesud b. Ömer Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, thk. Tâhâ Abdür-rauf Sa'd (Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1421/2000), 111.

²⁴ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 1/220.

²⁵ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 1/220, 222.

Kādî Abdülcebbâr, meselenin aklî izahını ise şöyle yapmaktadır: “Şüphesiz sevap günahattan çok olduğu zaman, günahlar silinir. Sevap daha az olursa bu defa da sevaplar boşa çıkar. Bu durumda şöyle bir örnek verilebilir: Bir kişi birisine yüklü miktarda mal mülk bağışlasa, ikramda bulunarak onu himayesi altına alsın, sonra da onun kaleminin ucunu kırsa, söz konusu nimetler yanında o kişinin yaptığı bu küçük kötülük yok farz edilir. Ancak bu kişi söz konusu kimseye bir dinar vererek kendisine iyilikte bulunsa, sonra da çocuğunu öldürse, işlediği bu kötülük karşısında yaptığı bu küçük bağışın sözü bile edilmez.”²⁶

Mu'tezilî düşüncedeki Allah'ın va'dinden dönmeyeceği gibi, va'dinden de dönmeyeceği, aksi halde kendisini yalanlamış olacağı itirazına Ehl-i sünnet şöyle cevap vermektedir: Va'dden dönmek, örfte ayıp ve kusur sayılırken, va'dden dönmek, yücelik ve erdem sayılmaktadır. Zira va'd, ahde vefanın gereği olup, ondan vazgeçmek fazilete aykırı iken, va'dden vazgeçmek lütuf ve keremin bir göstergesidir. Örneğin, kişinin kendisine itaat etmeyen kölesini tehdit etmesine rağmen, onu bağışlayarak ikaz ettiği cezayı vermemesi sözünde durmamak değil, erdemliliklerdir. Buna göre Allah'ın azap tehdidinden vazgeçmesi sözünden dönmek veya yalancılık değil, aksine övgüye layık bir durumdur.²⁷ Çünkü insanı üzen şey, olumlu beklentilerin boşa çıkarak söz verilen şeyin haber verildiği şekilde olmamasıdır. Bu açıdan bakıldığında va'dden değil, va'dden dönmek insanı üzmedir. Aksine kerem sahibinin va'dinden dönmesini beklemek insanın beklentilerine de uygundur. Buradan hareketle va'dden dönmek hiçbir şekilde yalan söylemek anlamına gelmez.²⁸

Bu düşüncenin bir yansıması olarak Mâtürîdî'ye göre, kâfir olan kimse ile büyük günah işleyen mü'minin eşit bir şekilde ebedî cehennemde bırakılması adaletsizliktir. Çünkü inkârın tam karşıtı iman, itaatsizliğin tam karşıtı da itaattir. İman hayrı itaat hayrından daha büyüktür. İmanı olmayanı ebedî cehennem azabıyla cezalandırmak normaldir. İmanı olduğu halde, bazı itaatsizlikleri yüzünden büyük günah işleyen kimseye de aynı cezayı vermek adalet değil, aksine zulümdür. Hâlbuki burada Mu'tezilî anlayışa göre misliyle cezalandırma ilkesine bir aykırılık söz konusu olup iki eylem arasında eşitlik meydana gelmektedir. Çünkü onlar, büyük günah sahibi ile şirk koşanı ebedî cehennemde görerek eşit tutmaktadırlar. Onların bu düşüncesine göre, ya şirk koşanın cezası eksiltilmiş ya da büyük günah sahibinin cezasına ziyade yapılmıştır.²⁹

Mâtürîdî'ye göre cezada ilâhî adalet ilkesinin esas olması, günahı küfür ve şirkten ayırarak onların sonuçlarının da farklı olmasını sağlamaktadır. Küfür ve şirkte bir

²⁶ Kādî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 1/224.

²⁷ Ebu'l Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfu'l-musallîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısriyye, 1369/1950), 1/208-209; Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahrreddin er-Râzî, *Tefsir-i Kebîr (Mefâtihu'l-gayb)*, çev. Komisyon, (Ankara: Akçağ Yayınları, ts.), 8/251-252.

²⁸ Resul Öztürk, “Kadıza Mehmed Efendi'nin Va'd ve Va'id Risalesi”, *Erzurum İspirli Kadıza Mehmed Arif Efendi ve Ömer Efendi Sempozyumu*, ed. Ömer Kara (Erzurum, 2014), 195.

²⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 433-434, 458; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 439, 469.

başkaldırı ve meydan okuma varken günah işlemede bu durum söz konusu değildir. Küfür ve şirk içten süreklilik gösterirken günah, zaman zaman arzu ve duyguların baskın gelmesi sonucunda işlenen eylemler olup süreklilik arz etmez. Küfür ve şirk, işlenen bütün iyilikleri yok ederken günah işleyen kimse bunun yanında iyilik de yapabilmektedir. Buna göre günah ile inkârın arasında önemli farklılıklar mevcuttur. Bu durumda günah ile inkâra aynı cezanın verilmesi hikmet ve adalete aykırı bir sonuç olarak görülmüştür.³⁰

Bu bağlamda Kur'ân'da, adam öldürme ve kisası gerektiren bir takım suçlarla ilgili olarak adalet duygusunu göz ardı etmeksizin af tavsiye edilmiştir.³¹ Kur'ân'a göre dengiyle karşılık vermek, adalete uygun olmakla birlikte, cezalandırma hakkına sahip olanın affetmesinin daha faziletli bir davranış olduğu belirtilmiştir. "Bir kötülüğün karşılığı, onun dengi bir kötülüktür. Ancak kim affeder ve hoş görürse; onun mükâfatı da Allah tarafından verilir."³² Bu hususlar, Allah'ın iyiliklere olan va'dini gerçekleştireceğini, kötülöklere karşı ise lütuf ve merhametinin eseri olan affını ümit etmenin imkan ve gereğini göstermektedir. Zira Allah, âdil olduğu kadar kullarına karşı sonsuz lütuf ve kerem sahibi olduğunu da ifade etmiştir. Nitekim insanın yaptığı kötülöklere "denk bir ceza" vereceğini belirtirken, iyiliğe kat kat karşılık vereceğini va'detmesi adalete üstü bir tutumdur.³³ O halde, Allah'ın kimseye zulmetmeyeceğine inanmak adalete güvenin bir gereği olduğu gibi, affı için ümit var olmak da lütuf ve merhametine güvenin bir gereği olmaktadır.

2. Büyük Günah Açısından Va'd-Vaîd İlkesi

İlk dönemden itibaren tartışma konusu yapılan büyük günah probleminin iki önemli boyutu karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi mürtekb-i kebîrenin bu dünyada ne şekilde isimlendirileceği (*Esmâ*), ikincisi ise âhirette hakkında verilecek kararın ne olacağı (*Ahkâm*) konusudur. Esmâ ile kastedilen, büyük günah işleyen kimsenin imandan çıkıp çıkmadığı ve mü'min, münafık, fâsık ve kâfir gibi inanç sınıflarından hangisine gireceği hususudur. Ahkâm'dan kastedilen ise; bu kimsenin âhiretteki durumunun ne olacağı, yani cennetlik mi yoksa cehennemlik mi olduğuyula ilgilidir. Bu tartışmalarda Hâricîler, Hadis taraftarları ve Mu'tezile bir taraf olurken, onların görüşlerini reddederek kendine özgü ve orijinal görüşler ortaya koyan Mürcie ise karşı tarafta yer almıştır. Tarihi süreçte bu tartışmalar, Mürcie'nin karşısında merkezde Hâricîler, onların yanında duran Hadis taraftarları ve Mu'tezile arasında devam etmiştir.³⁴

³⁰ Hülya Terzioğlu, "Mâtürîdî'de Hikmet ve Rahmet Bağlamında Günahkârın İmânî Durumu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/55 (2018), 1065.

³¹ el-Bakara 2/178-179.

³² eş-Şûrâ 42/40.

³³ Hasan Elik, "Kur'ân'da İnsanın Sorumluluğu, Va'd-Vaîd ve İlahi Af", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 14 (2004), 77.

³⁴ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 1/305-307; 2/148-150; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 415-470; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 418-484; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl*, 1/106-144; Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde*

Mürcie de sahibini imandan çıkararak her bir günaha vaâdin gerçekleşeceği konusunda karşı tarafla hemfikirdir. Zira vaâd, sahibini imandan çıkarıp mü'min vasfını düşüren günahlar için söz konusudur. Ancak Mürcie, günahlarla ilgili ayetleri umum ifade eden şekliyle kullanma hususunda diğer gruplardan daha titiz davranmaktadır.³⁵ Bu konuda Mâtürîdî de özgün düşünce yöntemiyle, özellikle Hadis taraftarlarının muhalefetine karşılık insanın faydasını esas alarak insan merkezli bir yaklaşım sergilemiştir. O, büyük günah probleminin çözümünde, insanın hata yapabilen bir varlık olarak tercihlerinde özgür olduğu gerçeğine dikkat çekmiştir. Mâtürîdî'nin benimsediği yaklaşımın özgünlüğü, Ebu Hanîfe'nin görüşlerini açıklayarak sistemli bir hale getirmesinde yatmaktadır.

Büyük günahın imandan çıkarıp çıkarmadığı ile ilgili tartışmaların temelinde imanın tanımlanması ve amelin imandan bir cüz olup olmadığıyla ilişkili bakış açıları yatmaktadır. İmanı, kalbin tasdiki ve dilin ikrarı şeklinde tanımlayarak ameli imandan bir cüz saymayanlar, büyük günah işleyen kişiyi küfürle itham etmezken, imanı; kalbin tasdiki, dilin ikrarı ve amellerin bütünü olarak tanımlayanlar ise ameli imandan bir parça saydıkları için Müslümanı küfür ile itham etmişlerdir. İmanın tarif edilmesi ve bu tarife göre büyük günah sahibi hakkında hüküm verilmesinde temel unsur, iman-amel ilişkisi olmuştur. Nitekim ameli, imanın vazgeçilmez bir unsuru olarak kabul eden Hâricîler, büyük günah işleyen kimseyi tekfir ederek kâfir olarak isimlendirmişlerdir.³⁶

İmam Mâtürîdî, mürtekib-i kebîre'nin isimlendirilmesi ile ilgili ortaya çıkan düşünceleri şu şekilde izah etmektedir: "Kişiyi büyük günah işlemeye sevkeden etkenler nefsanî arzuların baskısı, gaflet, öfke, tarafgirlik veya tövbe edip bağışlanacağı umududur. Büyük günah işleyen bir mü'mini bazıları kâfir, bazıları müşrik, bazıları ne mü'min ne kâfir, bazıları ise münafık kabul etmiştir. Bir kısım âlimler de, mü'min vasfını koruduğunu benimsemekle birlikte işlediği günah sebebiyle âsi ve fâsık olduğunu söylemiştir. Küçük günahlar ise, büyük günahlardan kaçınmak, affa uğramak, cezasını çekmek ve benzeri yollarla bağışlanacağı kabul edilen günahlardır."³⁷ Mürtekib-i kebîreye kâfir demekten kaçınan Mu'tezile, küfre ait ceza gerektiren bütün sonuçları öngörmekle birlikte büyük günah işleyenlere küfür vasfını nisbet etmemiştir.

Mâtürîdî, büyük günah konusunda Hâricî ve Mu'tezilî yaklaşımı iki temel açıdan eleştirmektedir. Öncelikle her iki grup, Allah'ın rahmetini büyük günah işleyenlerden kaldırma noktasında ittifak etmişlerdir. Ancak bu düşünce, ayetlerin delaletiyle küfür alametidir. İkincisi ise, bu gruplar Allah'ın rahmetini daraltarak günahı kapsamayacak şekilde düşündükleri için küçük günahlara ceza öngörmemişlerdir. Cezalandırmanın söz

Mürcie ve Tesirleri (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 104-105. Mu'tezile, büyük günah sahibinin el-Menzile beyne'l-Menzileteyn esasına göre fâsık olduğunu, ancak Hâricîler gibi ahirette ebedî cehennemde olduğu fikrini benimseyince tartışma geniş bir şekilde Mürcie ile aralarında devam etmiştir. Bu nedenle Kâdî Abdülcebbar'ın, Mürcie'nin konu hakkındaki görüşlerine geniş yer verdiği görülmektedir. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 2/492-644.

³⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 425; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 429.

³⁶ el-Kâ'bî, *Kitâbu'l-Makâlât*, 117; Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin*, 1/157; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl*, 1/105.

³⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 417, 422; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 419, 425.

konusu olmadığı yerde ise af ve merhamete ihtiyaç olmayacağı için bu anlayışa göre ilâhî af ve rahmet yok demektir. Hâlbuki Mâtürîdî'ye göre Allah, şirkin dışındaki günahlarda mü'minlerin ilâhî af ve mağfiret konusunda ümit var olmalarını tavsiye etmiştir. Bu açıdan iman sahibi olanlar hakkında küfür ve cehennemde ebedî kalış sonuçlarından birisiyle hüküm vermek mümkün değildir. Çünkü küfür ve şirkin affedilmesi câiz olmayıp bunların dışında kalan günahların affının istenmesi aklen câizdir.³⁸

Mu'tezile'ye göre büyük günah işleyen kimse, mü'min ya da kâfir olmayıp bu ikisi arasında bir yerdedir. Onlara göre büyük günah işleyen kişi fâsıktır. Bu kişi hakkında kâfir ve mü'minin aldığı hükmün dışında ayrı olarak üçüncü bir hüküm takdir edilir. Zira fâsık cezalandırmayı hak edecek bir şey yapmıştır. Çünkü Allah'ın emirlerine uyan sevabı, uymayan ise cezayı hak eder. Öyleyse hak etmeyene sevap vermek çirkin bir davranıştır. Dolayısıyla büyük günah işleyen affedilmesi câiz olmayıp cehennemde ebedî olarak azap görür.³⁹

Mu'tezile, büyük günah işleyen fâsığın bağışlanmasının câiz olmayacağı konusunda aklî ve naklî deliller ileri sürmektedir: Büyük günah işleyeni tövbe etmeden affetmek, o kişiyi çirkin işleri yapmaya teşvik etmek olur. Çünkü mükellef Allah'ın affına güvenmek suretiyle günah işlemeye cesaret eder. Hâlbuki bu kişiyi cezalandırmak, büyük günahları işlemekten uzaklaştıracağı için bir zorunluluktur. Ayrıca böyle bir af, itaatkâr ile isyankârı aynı seviyeye getirecektir ki bunun adaletle bağdaşması mümkün değildir. Bu konuda ayetlerde de herhangi bir istisna mevcut olmayıp vaîdin umumiliğine delil olan birçok ayet vardır: “Muhakkak fâcirler cehennemdedir.”⁴⁰, “Muhakkak mücrimler cehennem azabında sürekli kalıcıdır.”⁴¹, “Kim kötülük yaparsa onunla cezalandırılır.”⁴² Öyleyse haberle birlikte onu tahsis edecek veya aklen tahsisini gerektirecek bir durum olmadıkça, genel olarak gelmiş bir haberin özel bir haber olması câiz değildir. Mu'tezile'nin ortaya koyduğu bu kurala göre, bir ayeti tahsis edecek herhangi bir durum olmadıkça, umumî olan anlamı hususa çevirmek gereksizdir. Vaîd hakkında gelen haberler de umumî lafızlarla gelmiştir. Bundan dolayı büyük günah işleyen vaîd ayetlerinden istisnası câiz olmaz.⁴³

Kādî Abdülcebbar vaîd hakkındaki ayetlerin umum ifade ettiğine başka naklî örnekler de vermektedir: “Her kim Allah'a ve Resulüne isyan edip sınırlarını aşarsa Allah, onu da içinde sonsuza kadar kalacağı bir ateşe sokar. Ona rezil edici bir azap vardır.”⁴⁴ Zira Allah,

³⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 428-429; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 433.

³⁹ el-Kâ'bî, *Kitâbu'l-Makâlât*, 158; Kādî Abdülcebbar, *el-Muğni fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl (el-Aslah, İstihkâku'z-zem, et-Tevbe)*, thk. Mustafa es-Sekâ (Kahire, 1385/1965), 14/ 301; Kādî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 2/542-550.

⁴⁰ el-İnfitâr 82/14.

⁴¹ ez-Zuhruf 43/74.

⁴² en-Nisâ 4/123.

⁴³ Kādî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 2/550-570; el-Kâ'bî, *Kitâbu'l-Makâlât*, 387; Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 1/309.

⁴⁴ en-Nisâ 4/14.

asileri cehennem azabının beklediğini ve orada ebedî olarak kalacaklarını bu ayette haber vermiştir. Asî kelimesi, fâsık ve kâfirin her ikisini de kapsamaktadır. Çünkü Allah diğerini değil de sadece birini kastetmiş olsaydı bunu açıkça ifade ederdi. İfade etmediğine göre ayet bizim dediğimiz anlama delalet etmektedir. Yüce Allah bu ayette fâsıkı değil de kâfiri kastetmiş olsaydı “O’nun sınırlarını aşanlar” ifadesiyle yalnızca kâfir kastedilmiş olurdu ki bu durumda bunu sınırlandıran bir delil gösterilmesi gerekir. Ayrıca “Kim bir mü’mini kasten öldürürse, onun cezası devamlı kalmak üzere cehennemdir”⁴⁵ ayeti de bu görüşümüzü desteklemektedir.”⁴⁶

Mu’tezile vaîd ayetlerinin, Mâtürîdî ise va’d ayetlerinin umum konumunda tutulması gerektiğini savunmuştur. Çünkü ilâhî rahmet ve af büyük günahlara da küçük günahlara da şamildir. Vaîd kendi başına bir kavram olup tahsis edilmeye daha elverişlidir. Zira vaîdin gerçekleşmesi için günahı ısrar etme şartı koşulmuştur. Hâlbuki günah işleyen kul daima ilâhî rahmet umudunu taşımakta, bağışlanacağı yönündeki kanaatini daima korumaktadır.⁴⁷ Böylece Mâtürîdî, Mütezile’nin “va’d” ile ilgili ayetlerin husus ifade ettiği, “vaîd” ile ilgili ayetlerin de umum ifade ettiği fikrine karşı çıkarak “vaîd” ayetlerinin karşılığının “va’d” ayetleri olduğunu ispatlamaya çalışmaktadır. Bu açıdan Mu’tezile’nin günahkâr bir mü’mini kâfirle eş tutup cehennemde ebedî kalacağını savunmaları, “kötülüğe denk ceza” prensibine aykırıdır ve ilâhî rahmeti daraltmaktadır.

Mâtürîdî bu düşüncesine başta Nisâ-48. ayeti olmak üzere birçok ayeti delil göstermektedir: “Şüphesiz Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz, bundan başkasını dilediği kimseler için bağışlar...” Bu ayet bağışlanamayacak olan şirk günahı ile onun dışında kalan ve bağışlanabilecek olan günahı birbirinden ayırmaktadır. İman, sonu olmayan bir tasdik (*onaylama*), küfür de sonu olmayan bir tekziptir (*yalanlama*). Birinin karşılığı ebedî cennet, diğerinin karşılığı da ebedî cehennemdir. Bundan dolayı küfrün dışında kalan günahların helal sayılmaması şartıyla bağışlanması imkân dâhilindedir. Zira kişiyi büyük günah işlemeye sevk eden etkenler, aşağı arzuların baskısı, gaflet, şiddetli öfke veya tövbe edip bağışlanacağı ümididir.⁴⁸

Nisâ-48. ayetinde olduğu gibi 31. ayeti de şirk ile diğer günahların arasını ayırmaktadır. “Yasaklandığımız büyük günahlardan kaçınırsanız küçük günahlarınızı örteriz ve sizi güzel bir yere koyarız.” Bu ayette günahların örtülmesinden söz edilmektedir. Günah bulunmayan yerde onu örtmek söz konusu olamaz. Günahın örtülmesi ise cezaya konu teşkil eden bir davranış için mümkündür. Bu açıdan ayet, Mu’tezile’nin günah düşüncesinin temelini oluşturan kebîre-sağîre ayırımına uymamaktadır. Zira ayette günahın oluşması, daha sonra da örtülmesi söz konusudur. Mu’tezile ise bunu örtülmüş değil, bağışlanmış konumunda tutmaktadır. Örtülecek günah ise, onu işleyen güzel bir

⁴⁵ en-Nisâ 4/93.

⁴⁶ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 2/560-562.

⁴⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 436-437; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 442-443.

⁴⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 422, 431; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 425, 436.

davranışta bulunması yoluyla silinen günahdır. Bunun delili de “İyilikler kötülükleri giderir”⁴⁹ ayetinde olduğu gibi birçok ayete dayanmaktadır.⁵⁰

Mu'tezile'ye göre büyük ve küçük günah ayrımında akıl ön plana çıkmaktadır. Aklın iyi olduğuna hükmettiği her şeyi ihlal etmek büyük günahdır. Yine cezası sevabını geçen günahlar büyük günah, cezası sevabından az olan günahlar ise küçük günahlardır. Ancak küçük günahta ısrar eden kimse, büyük günah işleyenine konumuna girer. Çünkü günahta ısrar etmek, tövbe etmemek ve pişmanlık duymamak demektir. Zira şirk dâhil, tövbe etmek ve pişmanlık duymakla bütün günahlar bağışlanmış olur. Bu nedenle tövbe edilmeyen her günah ebediyen cehennemde kalma sonucunu doğurur.⁵¹ Günahın affedilmesinin şartı, şirkin dışında olmasıdır. Allah, Nisâ 48. ayeti ile dilediği kimseyi bağışlayacağını bildirmiş, 31. ayeti ile de küçük günahları bağışlayacağını ifade etmiştir. Çünkü Allah, ayete göre kötülüklerin bir kısmını örteceğini söylemektedir. Bu örtülenler ise küçük günahlardır. Büyük günah işleyeni tövbe etmeksizin affetmek şirkin işleri işlemeye teşvik etmek olur ki bu da adaletle bağdaşmaz.⁵²

Mâtürîdî, bu iddiayı birkaç yönden geçersiz bulmaktadır. Zira büyük günah-küçük günah ayrımı, Nisâ 48. ve 31. ayetleriyle gerçekleşmiştir. Aksi halde bu ayetlerin şirk ile onun aşağısındaki büyük günahları ve diğerlerini ayırma özelliği ortadan kalkmaktadır. Bu ise isabetsizdir. O halde ayetlere göre şirk ancak tövbe ile bağışlanır, diğer günahlar ise Allah'ın lütfuyla bağışlanabilir ya da işlenen sevaplar sayesinde örtülebilir. Ancak böyle olursa Kur'an'ın büyük-küçük günah ayrımı bir anlam kazanır. Ayrıca büyük günahlar iki çeşittir. Biri itikattaki kebâir, diğeri ise fiillerdeki kebâir'dir. Kişi itikâdî günahlardan sakınırsa Yüce Allah bunun dışında kalan günahları dilediği kimse için dilediği sebeplerle bağışlar. Kötülükler sadece misliyle cezalandırılacağı için şirk koşmayan ve inat etmeyen kişilerin günahı bunları işleyenden daha düşüktür. Dolayısıyla böyle bir kişinin işleyeceği günahın müşrik ve inatçı bir kimsenin günahı gibi olması mümkün olmayıp cehennemde ebedî kalması âdil değildir.⁵³

Mürtekibi kebîre konusunda böyle düşünülmezse Mâtürîdî açısından konunun iki sakıncalı yönü ortaya çıkmaktadır. Birincisi; “Kim bir iyilikle gelirse ona on katı vardır. Kim de bir kötülükle gelirse sadece misliyle cezalandırılır ve haksızlık edilmez”⁵⁴ ayetine göre Allah'ın vaaşinde durmaması söz konusu olur. Kâfirin kötülüğüne denk ceza, onun ebediyen azapta kalmasıdır. Allah, günahı bunun aşağısında bulunan birini aynı derecede

⁴⁹ el-Hûd 11/114 ayrıca bkz. el-Furkân 25/70, es-Sâf 61/10-11, el-Bakara 2/271, et-Tahrîm 66/8.

⁵⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 431-432; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 436-437.

⁵¹ el-Kâ'bî, *Kitâbu'l-Makâlât*, 158, 392-393; Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 2/522 vd.; a.mlf., *el-Muhtasar fi usûli'd-dîn*, 232-233; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 466; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 479.

⁵² Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 2/546-550; 588 vd.; Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidî't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil*, *Keşşâf Tefsiri*. (Metin-çeviri) çev. Komisyon (İstanbul: TYEK B Yayınları, 2017), 2/114, 154; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 465; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 477.

⁵³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 432-433; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 437-438.

⁵⁴ el-En'âm 6/160

cezalandırması halinde mislinden fazla cezalandırmış, kâfir de yaptığına denk bir karşılıkla cezalandırılmamış olur ki bu durum hikmetle bağdaşmaz. İkincisi ise; küfür üzerinde ısrar etmekten doğacak şer, tam karşısında yer alan iman hayrından çok daha büyüktür. Mürtekib-i kebîre iman etmekle en büyük hayrı işlemiş, şerde küfür ve direnişten ibaret olan en ileri noktaya varmamıştır. Allah böylesini ebedî cehennem cezasına çarptırdığı takdirde daha basit bir günahı işlemesi sebebiyle en üstün iyilik olan imanın mükâfatını vermemiş olur. Bu da Yaratıcı'yı adaletle değil zulümle nitelemektir. İlâhî adalet kişinin yaptığı kötülüğü misliyle cezalandırmaya karşılık işlediği iyiliğin sevabını arttırmakla gerçekleşir. Çünkü Yüce Yaratıcı iyiliğe on katıyla, kötülüğe ise misliyle karşılık vereceğini haber vermiştir.⁵⁵

Konuyla ilgili olarak kısas ayetleri de delil gösterilerek her iki düşünce açısından ele alınmaktadır. Mâtürîdî'ye göre Kâ'bî, "Kim bir mü'mini kasten öldürürse cezası, içinde ebedî kalacağı cehennemdir..."⁵⁶ ve "Ey iman edenler, mallarımızı haksız yollarla aranızda paylaşıp yemeyin..."⁵⁷ gibi ayetlerle bu tür nasların hepsini tahsis işlemine tabi tutmaktadır. Kısasa tövbeden sonra hükmederek uhrevi cezayı ortadan kaldırmak ve ayeti öldürme fiiliyle imandan çıkma şeklinde yorumlamak bir tahsis işlemidir. Ancak burada amaçlanan o değildir. Bunun böyle olmadığını kanıtı ise "Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı..."⁵⁸ meâlindeki ayettir. Bilindiği gibi kısas sadece kasten öldürme durumunda gereklidir. İlâhî beyan ayetin başında "Ey iman edenler" demek suretiyle bu fiili işleyenler için iman vasfını sürdürerek aralarındaki kardeşliği devam ettirmiş ve ilâhî rahmete ümit bağlamayı tavsiye etmiştir. Bu nedenle katilin ebediyen cehennemde kalması mümkün değildir.⁵⁹

Mâtürîdî düşünce açısından mürtekib-i kebîrenin işlediği fiillerin had ve kısas cezalarını gerektirmesi onda velayet özelliğinin olduğunu kanıtlamaktadır. Bu kişinin mü'min olduğuna tanıklık etmek gerekir ve tövbesi de kabul edilir. Çünkü o kişiye bu konumundan dolayı had cezası uygulanır. Ona göre bu iddiayı "Allah'ın koyduğu cezayı uygularken onlara acıyacağınız tutmasın..."⁶⁰ meâlindeki ayet de desteklemektedir. Ancak bu tür ayetler Mu'tezile'ye göre zina edenin imandan çıktığına delildir.⁶¹ Fakat Mâtürîdî'ye göre kebîre işleyenin imanı ortadan kalkmış olsaydı cezayı uygulayacak kimseye acıma hissi gelmez ve iman merhameti olmadığı için ceza uygulanmayabilirdi. Ancak şer'î cezayı infaz etmek ilâhî bir rahmettir, çünkü ceza günahı örter ve sahibinden azabı kaldırır. Bunun yanında küfrün neden olduğu dünyevi cezalar sahibini arındırmaz, aksine ebedî azaba neden olur. Dinin koymuş olduğu kısas cezaları ve hadler, günahların

⁵⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 433-434; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 439.

⁵⁶ en-Nisâ 4/93.

⁵⁷ en-Nisâ 4/29.

⁵⁸ el-Bakara 2/178.

⁵⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 427, 445-446; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 431, 453-454; krş. el-Kâ'bî, *Kitâbu'l-Makâlât*, 388 vd.

⁶⁰ en-Nûr 24/2.

⁶¹ el-Kâ'bî, *Kitâbu'l-Makâlât*, 395; Kādî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 2/546 vd.

kefareti olarak kabul edilmiştir. Zira bunların kefarete kılınması ceza gerektiren günahları işleyen kimsede imanın hala devam ettiğini göstermektedir.⁶²

Mâtürîdî bu bağlamda Kâ'bi'nin ayetleri delil göstererek büyük günah işleyenlerin ne mü'min ne de kâfir oldukları anlayışını, Müslüman alimlerin genel düşüncesinden uzaklaşma olarak görmektedir. Çünkü mürtekeb-i kebireyi mü'min kabul edenlere göre iman sahibi olanların konumu bellidir. Kâ'bi'nin sözünü ettiği iman ile küfür arasında farklı bir isimlendirme yapmak ayetlere terstir. Zira Allah inançla ilgili olarak kâfir, mü'min ve münafık şeklinde üç türlü hüküm vermiştir. Ayetlere göre kâfir ve mü'min arasında olan fâsıklar değil, münafıklardır. Bu nedenle nassın dışında bir ara hüküm belirlemek bu konuda Kur'an'ın ortaya koyduğu hükmü değiştirmek ve bozmak anlamına gelmektedir.⁶³

Konunun tartışılan bir diğer yönü de aflu ilgili ayetlerdir. Mâtürîdî, Allah'ın affediciliğinin hem kapsam ve sınırlarını hem de gerekçelerini çeşitli âyetler ışığında tartışmaktadır. Bazı âyetlerde Hz. Peygamber'den mü'minler için af dilemesi istenmiştir. Büyük günah işlemek imandan çıkarsaydı, Allah elçisinden bunu istemezdi diyen Mâtürîdî günahkârın imandan çıkmadığını ifade etmiştir. Ona göre küçük veya büyük günah işleyen kimseye gerçek anlamda küfür ve şirk nisbet etmeyi engelleyen birkaç husus vardır: "Cenâb-ı Hak Peygamberine hem kendisinin hem de mü'minlerin günahları için istiğfarda bulunmasını emretmiştir. Oysa mü'minde küfür veya şirk sıfatı mevcutken bağış dileğinde bulunmanın emredilmesi ayete göre mümkün değildir: "Allah'a ortak koşanlar için af dilemek ne Peygamber'e yaraşır, ne de mü'minlere."⁶⁴ İlgili yerde Peygamber'in af dilemekten men edildiği gruplar kâfir, müşrik ve münafıklar olarak sınırlandırılmıştır. Mü'minlerin günahları olmasaydı onlar için af talep edilmesi anlamsız olurdu."⁶⁵

Hz. Peygamberin ve meleklerin emrolundukları kimseler için bağışlanma talebinde bulunup da dileklerinin yerine getirilmemesi mümkün değildir. Günahkâr olmayanın bağışlanmasını istemesi durumunda tövbe diye bir şey mevcut değildir. Zira Yüce Allah bağışlamayacağı günahlar hakkında "Onlar için mağfiret dilesen de dilemesen de birdir..."⁶⁶ buyurmuştur. Yine ayetlerde⁶⁷ günahkâr olanlara imanın varlığıyla birlikte tövbe gerekli kılınmış ve bu yolla kendilerinin bağışlanacağı haberi verilmiştir. Bu deliller tövbe etmedikçe sahibinin bağışlanmayacağı günah sebebiyle kişiden iman vasfını kaldıran Mu'tezile ve günah işleyenleri kâfir sayan Hâricî düşünceye bir reddiyedir. Zira bu ayetler dolaylı olarak imanın var olduğunu ifade etmektedir.⁶⁸

⁶² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 447-448; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 456.

⁶³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 449; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 457-458.

⁶⁴ et-Tevbe 9/113

⁶⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 417-418; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 420-421.

⁶⁶ el-Münâfikûn 63/6.

⁶⁷ en-Nûr 24/31; et-Tahrîm 66/8.

⁶⁸ Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. M. Masum Vanlıoğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2010), 15/269-270; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 418-419; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 421-422.

Buna göre her iki grup da ilâhî rahmeti daraltarak af ve mağfireti yok saymışlardır. Bu düşüncenin bir sonucu olarak Hâricîler ve Mu'tezile, büyük günah işledikleri takdirde kendi görüşlerine göre kâfir olup cehennemde ebedî kalmayı kabul etmişlerdir. Çünkü bu iki zümre ilâhî rahmeti mürtekeb-i kebîreden nefyetme noktasında ittifak etmiştir. Halbuki böyle bir kanaat ayetlere göre küfür alametidir. "Allah'ın ayetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr edenler, benim rahmetimden ümitlerini kesmişlerdir..."⁶⁹ Böylece her iki grup da küfür hükmünü kazanmış olmaktadır.⁷⁰ Mâtürîdî'ye göre Mu'tezile'nin çelişkilerini ortaya koyan bir husus da şu ayetin başlangıç kısmıdır: "Ey iman edenler! Samimi bir tövbe ile Allah'a dönüş yapın..."⁷¹ Bu ilâhî beyan kebîre işleyenlere tövbeyi emrederek bunu bağışlanmalarının şartı kılmiş ve onların iman vasfını da korumuştur.⁷²

Mâtürîdî, azabı ebedî olanla olmayan günahları akıl ve hikmet açısından birbirinden ayırmak suretiyle birkaç açıdan ele almaktadır. Birinci bakış açısı; günahların kendi özellikleri çerçevesinde farklılık arz etmesi bakımından ele alınmasıdır. Şirkin aşağısında kalan büyük günahlardan birisini işlemek suretiyle Allah'a asi olan bir kimse, isyan sırasında mutlaka bazı itaatler de gerçekleştirmektedir. Mesela azap korkusu, ilâhî gazabı çekme endişesi, rahmetini umma, lütuf ve keremine güvenme hissi gibi. Bu tür sevaplar nefsanî arzuların baskısı, öfke ve benzeri duyguların etkisi altında kalan kişinin işlediği kötülükle karşılaştırılsa, kazandığı hayrın işlediği şerden üstün olacağı şüphesizdir. Dolayısıyla böyle birinin yaptığı iyiliğin sağlayacağı faydadan mahrum bırakılıp şerrinin cezasına çarptırılması isabetli değildir.⁷³

İkinci olarak da Yüce Yaratıcı, işlenen kötülüğe sadece misliyle ceza vereceğini haber vermiştir. Şirk gibi bir kötülük, akli açıdan da her türlü gûnahtan büyüktür. Çünkü şirkte birlikte herhangi bir iyilik bulunmamakta, buna karşılık onun altındaki günahlarla birlikte bazı iyilikler mevcut olmaktadır. Buna göre şirkin cezası cehennemde ebediyen kalmak olmalıdır. Mürtekeb-i kebîreye kâfirinki kadar ceza verildiği takdirde işlediği kötülüğün daha fazla bir cezaya çarptırılmış olur ki bu hikmet dışı olup Yüce Allah bundan münezzehtir. Küfür ve şirkin altında kalan bir günahı işleyen kimsenin bazı iyilikleri bulunduğu halde kâfirin imanı olmadığı için yaptığı iyiliklerin hiçbir anlamı yoktur. Ayrıca dünyada uygulanan had cezaları işlenen günahların kefareti kılınmıştır. Şayet bu cezaların kefaret olma yönü olmasaydı küfre uygulananın üstünde cezalar durumunda bulunurdu. Hâlbuki küfrün aşağısındaki bir günaha ait cezanın onunkinden fazla olması imkânsızdır. Küfrün ise dünyada kefareti yoktur ve cezası ebedî kılınmıştır. Diğer günahların cezası ise hadde tabi tutularak azabı da sınırlı olmuştur.⁷⁴

Küfür sürekli bir bağlılık hali olduğu için cezası ona göredir. Diğer kebîreler ise zaman zaman işlendiği için cezaları da ona göredir. Zira küfür özü itibarıyla kötü bir fiil olduğu

⁶⁹ el-Ankebût 29/23

⁷⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 428-429; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 433.

⁷¹ et-Tahrîm 66/8

⁷² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 15/269; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 452; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 461;

⁷³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 457-458; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 468-469.

⁷⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 458; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 469.

için cezasının kalkması ve affedilmesi hikmet açısından isabetli değildir. Diğer günahların ise yasak oluşlarının kalkması ve cezalarının yürürlük dışında bırakılması aklen mümkündür. Kâfir nimeti vereni tanımadığı ve bu tavrını haklı gördüğü için kâfiri affetmek yerinde olmayan bir bağışlama olur. Buna karşılık diğer günahları işleyenler nimeti vereni tanıdıkları ve O'na bağlandıkları için akıl ve hikmet açısından böylesinin bağışlanması imkân dâhilindedir. Şu halde günahkârın af beklentisi aklen de doğru bir beklenti olup kâfirin affedilmesi akla ve hikmete aykırıdır.⁷⁵ Buna göre inançlar sürekli olup inançla bağlantılı olan iyi ve kötü ameller sürekli değildir. Zira insanın nefsanî arzuların etkisiyle işlediği günahlar zamana bağlıdır ve süreklilik taşımazlar.

Mâtürîdî'ye göre günah işlemek, kişinin özündeki kulluk bilincini kökünden değiştiren bir durum değil, bir zâfiyet hâlidir. Dolayısıyla Allah günahkâr mü'minleri iki şekilde affedilmeye layık kılmıştır. Birincisi dünyada şeytana itaat ve ibadette bulunma vasfını onlara nisbet etmemesi. İkincisi de günahkâr kuluna bağışlanma ve affedilme ümidini telkin etmesidir. Zira mü'min, günah işlerken bunu şeytana itaat etmek için değil, fitri zafiyetinin bir sonucu olarak yapmaktadır. Çünkü bu kişi, isyan halinde bile şeytana düşman olmayı tercih etmekte ve ilâhî rahmeti ummaktadır.⁷⁶ Böylece Mâtürîdî, ebediyen cehennemde kalmayı gerektirecek azabın şirkin aşağısındaki günahlar için söz konusu olmadığını ispatlamaya çalışmaktadır.

Ancak Mu'tezile'ye göre mükellef, sevap açısından farklı derecelerde olduğu gibi ceza açısından da büyük veya daha düşüğüne hak kazanmıştır. Büyük cezaya müstehak ise kâfir ve müşrik gibi isimler verilir. Böyle düşünüldüğünde büyük günah işleyene mü'min, kâfir veya münafık denilemeyeceği, bu kişinin ancak fâsık olarak adlandırılacağı sonucu çıkmaktadır. Büyük günah işleyen bu üç isimden birisiyle isimlendirilemez. Aksine mürtekib-i kebîrenin kâfir veya mü'min isimleri dışında başka bir ismi ve hükmü vardır. Çünkü şeriatla mü'min veya kâfir ifadesi sözü edilen özel hükümleri hak eden kişiye verilen özel bir isimdir. Bunları hak etmeyen bir kişiye bu isimleri vermek mümkün değildir.⁷⁷

Sonuç olarak İmam Mâtürîdî, iman tanımına tasdik açısından bakarak Mu'tezilî ve Hâricî iman tanımını eleştirmektedir. Zira O'na göre iman, tasdikten ibaret olup amel imanının bir unsuru değildir ve bütün ilâhî hitaplar tasdik esasına dayanmaktadır. Büyük günah işleyenden imanın gitmeyeceği ve mü'min vasfının hala devam ettiği gerçeği akli ve nakli delillerle kanıtlanmış olmaktadır. Bütün bu deliller Hâricî ve özellikle Mu'tezilî düşüncenin yanlışlığını ortaya koymaktadır. Zira her iki düşünceye göre de amel imanının bir parçasıdır. Ancak Mu'tezile küfrün bütün cezai sonuçlarını öngörmekle birlikte, büyük günah sahibine küfür vasfını nispet etmemiştir. İman tanımları Hâricîlerle aynı olmasına rağmen mürtekib-i kebîreyi küfürle itham etmekten kaçınarak ara bir formül bulmuşlar,

⁷⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 459; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 470.

⁷⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 468; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 481; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 15/269-270.

⁷⁷ el-Kâ'bî, *Kitâbu'l-Makâlât*, 158; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 1/226; a.mlf., *el-Muhtasar fi usûli'd-dîn*, 232-233.

fakat yine de sonuç itibariyle aynı düşüncede birleşmişlerdir. Bu bağlamda Mâtürîdî, büyük günah işleyen dinden çıkarak kâfir olur diyen Hâricîleri ve büyük günah işleyen imandan çıkarak fâsık olur diyen Mu'tezile'yi aklî ve naklî deliller açısından eleştirmiştir.

3. Şefaât Açısından Va'd-Va'îd İlkesi

Va'd ve va'îd ilkesinin ilişkili olduğu konulardan bir diğeri de şefaattir. Sözlükte “tek olan bir şeyi dengi veya benzeriyle çift hale getirmek, birinin önüne düşüp işini görmeye çalışmak, işinin görülmesi için birinin aracılığını istemek” anlamına gelen şefaât; çift yapmak, ilave etmek, eklemek anlamlarına gelen şef kelimesinden türemiş olup; bir zararın giderilmesi veya bir faydanın sağlanmasında aracı olmaya çalışmak demektir.⁷⁸ Terim olarak ise "kıyamet gününde günahkâr mü'minin affedilmesi, günahı olmayan mü'minin ise derecesinin yükseltilmesi için izin verilen kimselerin Allah nezdinde aracılık yapması" şeklinde tanımlanmaktadır.⁷⁹

Mu'tezile, ilâhî adalet anlayışına aykırı buldukları için büyük günah işleyip tövbe etmeden ölen fâsiklara şefaât edilmesini kabul etmemiştir. Çünkü hak etmeyene sevap vermek çirkin bir davranış olup akli ve nakli deliller açısından mümkün değildir. İnsanı günahlarından ancak samimi bir tövbe kurtaracağı için tövbe etmeden ölen büyük günah sahiplerine azaptan kurtulmaları için şefaât edilmez. Mu'tezile'ye göre Peygamber Efendimizin ümmeti için şefaât edeceği hususunda bir ihtilaf yoktur. Ancak ihtilaf, şefaatin kime yapılacağı konusundadır. Bu açıdan Mu'tezile'ye göre şefaât, tövbe eden mü'minler için geçerlidir.⁸⁰

Kâdî Abdülcebbar bu düşünceyi şu şekilde temellendirmektedir: “Şefaatte kişiye bir fayda sağlama veya bir zararı giderme söz konusudur. Bu nedenle tövbe etmeden fisk üzere ölen kişilere şefaât etme, başkasının çocuğunu öldüren ve başkasının da kendisini öldürmesini bekleyen kişiye şefaât etmeye benzer. Bu ise çirkin bir davranıştır... Buna delalet eden akli delillerden birisi de şudur: Peygamber büyük günah işleyen kişiye şefaât etmek istediği zaman şefaati hak edenin bağışlanmaması câiz olmaz, çünkü onun ikramı reddedilmiş olur. Aksi halde şefaatle affedilecek olursa, bu da câiz olmaz. Çünkü sevabı hak etmeyeni ödüllendirmek çirkin bir iştir ve mükellef cennete lütuf olarak girmez.”⁸¹

Deliller cezanın kazanılmış olduğuna işaret ettiği için fâsık kişilerin peygamberin şefaati ile cehennemden çıkması da mümkün değildir. Bu konuda bir çok nakli delil vardır: “O günden korkun ki hiçbir nefis başkasına bir şey ödeyemez.”⁸² “Zalimler için dost ve itaat edilen şefaâtçi yoktur.”⁸³ “Cehennemde olanı sen mi kurtaracaksın?”⁸⁴ “Onlar sadece

⁷⁸ İbn Manzûr, “ş-f-'a”, 4/2289; Râgıb el-İsfehânî, “ş-f-'a”, 263.

⁷⁹ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 287; Mustafa Alıcı, “Şefaât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/411.

⁸⁰ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî (el-Aslah, İstihkâku'z-zem, et-Tevbe)*, 14/311 vd., 335 vd.; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 2/604; el-Kâ'bî, *Kitâbu'l-Makâlât*, 402-403.

⁸¹ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 2/550, 606.

⁸² el-Bakara 2/48,123.

⁸³ el-Mü'min 40/18.

hoşnut oldukları kimseye şefaath ederler.”⁸⁵ Görüleceği gibi şefaatin konusu, şefaath yapılan kişinin ihtiyacını karşılamadır. Bu ihtiyaç ise işine yarayacak şeylerin kişiye sağlanması veya ondan zararın giderilmesi şeklindedir. Mürcie'nin savunduğu gibi şefaathin konusu, şefaath olunan kişiden sadece zararı gidermek değildir. Zira bu konuda fayda esas alınıp kişiye gelecek zarar uzaklaştırılırsa daha değerli ve daha gerekli olur. Böylece şefaathin, Mürcie'nin söylediğinin aksine namaz ehlinde fâsiklar için değil, mü'minler için sabit olduğu ortaya çıkmaktadır.⁸⁶

Mu'tezile, konuyla ilgili olarak Mürcie ve Ehl-i sünnetin delil olarak kabul ettiği “Şefaathim, ümmetinden büyük günah işleyenler içindir”⁸⁷ hadisini kabul etmemektedir. Çünkü bu haberin sıhhati sabit olmayıp sahih olsa bile Hz. Peygamberden âhâd yolla nakledilmiştir. Dolayısıyla bu tür bir haberle delil getirmek doğru değildir. Ayrıca böyle bir görüşe Hz. Peygamberden vaîd konusunda rivayet edilen birtakım haberlerle karşı çıkmıştır. Öyleyse bu tür rivayetler, tövbe ettikleri zaman şefaathim ümmetinden büyük günah işleyenlere olacak şekilde anlaşılmalıdır.⁸⁸ Burayla ilgili olarak, tövbe edenin şefaath ihtiyacı olmadığı için onda herhangi bir fayda yoktur, şeklinde itiraz edilirse bu itirazı Kâdî şöyle cevaplamaktadır: “Tövbe edenin hak ettiği sevap, kebîre işlemesi ile boşa çıkmıştır. Dolayısıyla ona sadece tövbe suretiyle hak ettiği miktarda sevap vardır. Çünkü Allah onlara şefaathen ayrı olarak lütfunu arttıracığını bildirmemiştir. Dolayısıyla vaad edilen lütfunun bu lütuf olmasını câiz görmek mümkündür. Ayrıca ilâhî lütuf çok daha geniş olduğu için onlara başka bir şekilde lütufunda bulunulmasına engel de yoktur.”⁸⁹

Görüleceği gibi Mu'tezile, şefaathle ilgili görüşlerini ilâhî adalet açısından temellendirmektedir. İnsan akıl sahibi bir varlık olarak fiillerinde özgürdür ve yaptıklarından sorumludur. İyilik yapanın mükâfatsız, kötülük yapanın da cezasız kalması Allah'ın adaletine aykırıdır. Bu açıdan onlara göre büyük günahlar, tövbe etmeden Allah'ın lütfuyla veya şefaathle affedilmez. Zira şefaath sadece tövbe edenler ve küçük günah işleyenler için geçerlidir, dolayısıyla cennet ehli içindir. Bu nedenle Mutezile, ilâhî va'd açısından büyük günah işleyen kimsenin kâfir veya mü'min olması fark etmeksizin ebedî azaba uğrayacağını savunmaktadır.

Sünnî anlayışa göre, Allah'ın herhangi bir vasıta olmaksızın büyük günah işleyenleri affetmesi mümkün olduğu gibi peygamberlerin ve salih kulların şefaathle bulunması yoluyla affetmesi de mümkündür. Büyük günah işleyenlerin şefaathle affedilmesinin

⁸⁴ ez-Zümer 39/19.

⁸⁵ el-Enbiyâ 21/28.

⁸⁶ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 2/606, 608; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/372; 5/1020.

⁸⁷ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî (Beyrut: y.y., 1405/1985), 3/313; Ebu İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şakir-Muhammed Fuad Abdülbâki-İbrahim Atve, (Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî Matbaası, 1395/1975), “Kıyâmet”, 11.

⁸⁸ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 2/608.

⁸⁹ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 2/610.

mümkün olmayacağını ifade eden naslar zalimler ve kâfirleri kastetmektedir.⁹⁰ Bu düşüncenin aksine Mu'tezile, Ehl-i Sünnet'in şefaatin varlığına delil olarak kabul ettiği âyetleri, kendi va'd-va'îd anlayışına uygun olarak te'vil etmektedir. Büyük günahların işlenmesi sebebiyle cehennemde ebedî kalınacağı fikrini kabul edenlere göre küçük günahlardan ötürü azap gerçekleşmez, kâfirlerin ise şefaitle affedilmesi mümkün değildir.⁹¹

Mâtürîdî'ye göre, büyük günah işleyen kimsenin ebedî cehennemde kalacağı, ona şefaatin fayda vermeyeceği ve küçük günahlardan ötürü de azabın gerçekleşmeyeceği görüşünü savunanların bu yaklaşımı doğru kabul edildiğinde, Kur'ân ve hadislerin ilâhî lütfun bir sonucu olarak açıkladığı bağışlama müjdeleri ortadan kalkmaktadır. Ayrıca ilim sahiplerinin Allah'a ve rahmetine yönelik fitrî ümitleri suya düşmekte, Peygamber'in şefaatine ümit bağışlayan iman sahiplerinin duası da geçersiz hale gelmektedir.⁹² Hâlbuki kul, isyan halinde bile şeytana düşman olmayı tercih etmiş ve ilâhî rahmete dair ümidini korumuştur. Bu açıdan küçük veya büyük günah sebebiyle bütün bağışlanma ümitlerinin ortadan kalkması isabetli değildir.

Mâtürîdî, Mu'tezile'nin kendi düşüncesini temellendirdiği şefaati nefyeden ayetlerin günah sahipleri için değil, kâfirler için olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre bazı âyetlerden hareketle şefaate reddedilse bile birçok ayete göre de şefaatin varlığı ispatlanmaktadır: "Allah'ın rızasına ulaşanlardan başkasına şefaate edemezler. Onlar Allah'ın korkusundan titrerler."⁹³, "O gün, Rahman'ın izin verdiği ve sözünden razı olduğu kimseden başkasının şefaati fayda vermez."⁹⁴ Çünkü bu âyetler Allah'ın bazıları için şefaate izin vereceğine delildir.⁹⁵ Allah, kullarından büyük günah işleyenleri rahmetiyle bağışlar ve dilediği kimselerin şefaate etmesine de izin verir. Mu'tezile'nin büyük günah işleyenlerin şefaate ile bağışlanmayacağı iddiasını Müddessir 48. ayeti de çürütmektedir: "Artık şefaate edenin şefaati onlara bir fayda vermez." Mâtürîdî'ye göre bu ayet küfür ehline izafe edildiği zaman onlar için şefaate yoktur, anlamına gelmektedir. Buna göre kâfirlere şefaate edilmeyecek olup iman sahibi oldukları için günahkâr mü'minlere şefaate geçerli olacaktır. Çünkü günahı olmayanın buna ihtiyacı olmayacağı için şefaate aslında günahkârlar içindir.⁹⁶

Bu açıdan şefaate ameldeki kusurları affetmek için getirilmiştir. Şefaate edilecek kişi ya küçük günah işlemiştir ya da büyük günah işlemiştir. Bu ise büyük günah işleyen kimsenin affedileceğini göstermektedir. Çünkü şefaate amelde kusur işleyen kimse için

⁹⁰ Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn-Mâtürîdiyye Akaidi*, 165-167.

⁹¹ el-Kâ'bî, *Kitâbu'l-Makâlât*, 400-403; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 2/604 vd.; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/114, 154; 1/372; 5/1020.

⁹² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 463; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 475.

⁹³ el-Enbiyâ, 21/28.

⁹⁴ et-Tâhâ, 20/109.

⁹⁵ Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Murat Süllün (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2007), 9/314, 359.

⁹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Abdullah Başak (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2010), 16/271-274.

getirilmiştir. Buna göre bu tür ayetler, küçük günah işleyen kimsenin küçük günahı bağışlanır, bundan dolayı da azap görmesi mümkün değildir; ancak büyük günah işleyen bağışlanmaz ve ebediyen azap görür diyen Mu'tezile'nin bu görüşünün yanlış olduğunu göstermektedir.⁹⁷

Mâtürîdî'ye göre büyük günah sahibi olanların günahları kadar azap görmeleri hikmet açısından adâletin gereğidir. Büyük günah işleyenler için dua ve niyaz ederek şefaât dileme, adâlet ve hak talep etmenin gereği değil, ilâhî lütuf ve kerem sayesinde. Buna göre şirkin karşılığının ebediyen cehennemde kalmak olduğu, bu günahın dışında kalan günahların karşılığı da ebedî cehennem olursa bu durum, ilahî hikmete aykırı olduğundan şefaatin gerekliliği ortaya çıkmış olur. Çünkü Allah günaha hikmetinin gereği misliyle, iyiliğe ise ikram ve fazileti yönüyle kat kat fazlasını vermektedir. Şirk günahların en büyüğü olduğundan ilâhî hikmet gereği karşılığı cehennemdir.⁹⁸ Mü'minin cehennemde, kâfirin de cennette ebedî olarak kalması Yüce Yaratıcı'nın hikmeti gereği zulümdür. Çünkü zulüm, bir şeyi ait olmadığı yere koymaktır. Mülk sahibinin mülkünde dilediği şekilde tasarrufu ise ancak hikmete uygun şekilde mümkün olabilir.⁹⁹

Meleklerin mü'minlere dua ederek günahlarından dolayı şefaât edileceğini kabul eden Mâtürîdî için buradaki şefaatin sebebi iyi fiillerin işlenmesi değildir. Çünkü iyi fiillerin karşılığı zaten hak edilen mükâfat ve nimetin verilmesidir. Aksine güzel fiillerden ötürü bunların fâillerinin azaba çarptırılması hikmetle bağdaşmaz. Bu nedenle böyle birisi için şefaât ve bağışlanma istemek birçok yönden hikmet açısından isabetli değildir. Ancak kebîre işleyenlerin, günahları kadar azaba çarptırılmaları da hikmet açısından adaletin gereği sayılır. Bu kişiler hakkında şefaât dilemek hak ve adaletin bir gereği değil, ilâhî lütuf ve kerem sayesinde.¹⁰⁰ Buna göre şefaât, kalbî tasdik mevcut olduğundan dolayı günahkâr mü'minler için geçerlidir. Bir insan imandan ancak imana girdiği tasdikini kaybedilmesi ile çıkar. Dolayısıyla büyük günah işleyen kimse, mü'min olmakla birlikte emre muhalefeti nedeniyle âsîdir ve itaati terk ettiği için fâsıktır. Böyle bir insanın durumu ilâhî iradeye kalmış olup Allah dilerse o kişiyi lütfu ve keremi gereği affeder.¹⁰¹

Sonuç itibarıyla bu konudaki asıl ihtilâf, şefaatin tövbe etmeden ölen Müslümanları kapsayıp kapsamadığı sorunuyla ilgilidir. Mu'tezile'ye göre aklî ve naklî deliller açısından âhiretteki şefaatin fâsıkları kapsamaması gerekir. Dünyada ısrarla günah işlemeye devam eden kimse şartlarına uyararak tövbe etmediği takdirde affedilmez. Bu açıdan ahirette insanı kurtaracak olan şefaât değil, iman ve iyi davranışlardır. Zira büyük günah işleyenlerin şefaât sayesinde affedileceğini söylemek iman sahiplerini günah işlemeye teşvik edecektir. Ancak Mâtürîdî açısından ahirette şefaatin olmayacağını bildiren âyetler

⁹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 9/272-273; a.mlf., *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, çev. İbrahim Tüfekçi (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 9/359.

⁹⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 433-434; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 438-439.

⁹⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 164, 297; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 124, 277.

¹⁰⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 464; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 477.

¹⁰¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 422, 431; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 425, 436.

kâfirler hakkındadır. Büyük günah işleyen Müslümanlar ilâhî emir ve yasaklara aykırı davranmaları nedeniyle bir yönden fâsık olup ilâhî cezayı hak etmekle birlikte iman etmeleri ve güzel amelleri sayesinde dünya ve âhirette kâfirlerle aynı konumda tutulamazlar.

Sonuç

Va'd konusunda bütün ekoller birbirine yakın görüşlere sahip olmakla birlikte va'dde farklı görüşler benimsemiş, âlimlerin bir kısmı Mürcie'nin, bir kısmı da Mu'tezile'nin yanında yer almıştır. Ehl-i sünnet âlimleri büyük günah işleyen mü'minin ebediyen cehennemde kalmayacağını ısrarla vurgulayarak günahının karşılığı kadar azap çektikten veya şefaati elde ettikten sonra cennete gireceği görüşünü benimsemiştir.

Mu'tezile, va'd ve va'îd ilkesini ilâhî adaletle ilişkilendirerek Allah'ın itaât edenleri ödüllendirip isyankârları da cezalandırmasının kendisine vacip olduğu ve ilâhî adaletin bir gereği olduğunu vurgulamaktadır. Ancak İmam Mâtürîdî ve Sünnî düşünce açısından bunun Allah'a vacip olduğunu savunmak, ilâhî iradeyi sınırlandırmak anlamına geleceği için eleştirilmiştir. Mu'tezile'ye göre büyük günah işleyen kişi, tövbe etmeden ölürse ebediyen cehennemde kalacaktır. Çünkü büyük günah ebedî olarak cehennemde kalmayı gerektirdiği için o kişiye şefaati edilmesi mümkün değildir. Büyük günahlar, küçük günahın dışında kalan ve kişiyi kâfir statüsüne sokan günahlardır.

Mâtürîdî ise, büyük günahların kişiyi imandan çıkarmayacağı ve iman devam ettiği sürece ebedî cehennemde kalmasının mümkün olmadığını vurgulamaktadır. Çünkü Mâtürîdî, imanın sürekli bir tasdik hali olduğunu, buna karşılık günah işlemenin sürekli devam etmeyeceğini ifade ederek iman olgusunun sürekli cezaya engel olduğunu kabul etmektedir. Ona göre büyük günah işleyeni kâfir değil, günahkâr mü'min olarak kabul etmek gerekir. Kişi şirk dışında işlediği günahı sebebiyle iman vasfını kaybetmez ve din dışına çıkmaz. Mü'min nefsanî baskıları ve psikolojik zaafı sonucunda günah işlemekte, ancak Allah'a olan iman duygusunu kaybetmemektedir. Ayrıca Allah tövbeyle şirk dâhil bütün günahları affedeceğini söylemiştir. Öyleyse şirk koşmayan kimsenin günahı, müşrik ve kâfir kimsenin günahından daha aşağıda olacaktır. Bu da günahkâr mü'minin ebedî cehennemde kalmayacağını delilidir.

Va'd ve va'îd konusunun temeli olan büyük günah konusunda böyle düşünen Mâtürîdî, Hâricîlerin büyük günah sahibini tekfir etmelerini ve özellikle Mu'tezile'nin fâsık olarak kabul etmesini akli ve nakli delillerle eleştirmektedir. Ancak Mu'tezile, bu düşüncesiyle büyük günah sahibine küfür vasfını nispet etmemekle birlikte Hâricîler gibi küfrün bütün cezai sonuçlarını dikkate almıştır. Hâlbuki sadece şirk ve küfrün karşılığı ebediyen cehennemde kalmaktır. Bu ise ilâhî adalet ve hikmet açısından doğru olmayıp cezamükâfat dengesi açısından da yanlıştır. Böylece Mâtürîdî, tekfir konusunda son derece temkinli davranarak Müslüman toplumun birlik ve bütünlüğünü korumayı hedefleyen bir din anlayışı ortaya koymuştur.

Mu'tezile'nin ilâhî af ve şefaati reddetmesindeki önemli faktörlerden birisi adalet anlayışlarına aykırı düşmesi, diğeri ise Mürcîî iman anlayışının insanları dini emirlere karşı ilgisizliğe ve ahlaki gevşekliğe sevk etme endişesidir. Bu endişeden dolayı mürtekeb-i kebîre konusunda ilahî adaletten taviz vermeyen bir tutum sergiledikleri görülmektedir. Mâtürîdî ise, büyük günah konusunda daha ılımlı bir görüşü benimseyerek bu tür insanların cezalarını çektikten sonra cennete girecekleri görüşünü savunmaktadır. Çünkü birçok ayette, Allah'ın sadece suçluları cezalandıracağı, günahkâr olsalar bile mü'minlerin ilâhî adalet ve hikmet açısından inkârcılarla bir tutulamayacağı vurgulanmaktadır.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. Beyrut: y.y., 1405/1985.

Aktepe, Orhan. "Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet'e Göre Va'd Ve Vaîd İlkesi". *Kelâm Araştırmaları* 9/1 (2011), 157-178.

Alıcı, Mustafa. "Şefaât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/411-412. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Abdülmelik. *Kitabü'l-İrşâd-İnanç Esasları Kılavuzu*, çev. Komisyon. Ankara: TDV Yayınları, 2016.

Çelebi, İlyas. "Mu'tezile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/391-401. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Elik, Hasan. "Kur'ân'da İnsanın Sorumluluğu, Va'd-Vaîd ve İlâhî Af". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 14 (2004), 65-77.

Eş'arî, Ebu'l Hasan Alî b. İsmâil. *Makâlâtü'l-İslamiyyîn ve ihtilâfû'l-musallîn*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısriyye, 1369/ 1950.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed. *Lisânü'l-Arab*. nşr. Abdullah Ali el-Kebîr vd. 6 Cilt. Kahire: Dârü'l-Maârif, ts.

Kâ'bî, Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmud el-Belhî. *Kitâbu'l-Makâlât ve meahû uyûnu'l-mesâil ve'l-cevâbât*. thk. Hüseyin Hansu-Râcih Kürdî-Abdülhamid Kürdî. İstanbul: Kuramer / Amman: Dârü'l-Feth, 2018/1439.

Kādî Abdülcebbâr, Ebu'l-Hasen b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî. *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl (et-Teklîf)*. thk. Muhammed Khodor Nabha. c. 11. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.

Kādî Abdülcebbâr. *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl (el-Aslah, İstihkâku'z-zem, et-Tevbe)*, thk. Mustafa es-Sekâ. c. 14. Kahire, 1385/1965.

Kādî Abdülcebbâr. "el-Muhtasar fî usûli'd-dîn". *Resâilü'l-adl ve't-tevhid*. thk. Muhammed Ammâra. Kahire: Dârü'l-Hilâl, 1971.

- Kādî Abdülcebbâr. *Şerhu'l-usûli'l-hamse*. çev. İlyas Çelebi. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Koçoğlu, Kıyasettin. *Mâtürîdî'nin Mu'tezile'ye Bakışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Kutlu, Sönmez. *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Kutlu, Sönmez. "Va'd ve Va'id". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/414-415. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Kitâbü't-Tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu- Muhammed Aruçi. İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd/Beyrut: Dâr Sâder, 1422/2001.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: TDV İsam Yayınları, 2009.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. thk. Murat Sülün/Abdullah Başak/M. Masum Vanlıoğlu. 18 Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2007/2010.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*. çev. İbrahim Tüfekçi. ed. Yusuf Şevki Yavuz. 18 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Musahanov, Yuldus. *Mâturidi'nin Mu'tezile Eleştirisi (Ebu'l-Kasım el-Ka'bî el-Belhî bağlamında)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Nesefî, Ebû'l-Muîn Meymun b. Mekhûl. *Tabsiratü'l-edille fî usûli'd-dîn*, thk. Hüseyin Atay/Şaban Ali Düzgün. 2 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2003.
- Nesefî, Ebû'l-Muîn Meymun b. Mekhûl. *et-Temhîd fî usûli'd-dîn*, nşr. Abdülhay Kâbîl. Kahire: Dârü's-Sekâfe, 1407/1987.
- Öztürk, Resul. "Kadıze Mehmed Efendi'nin Va'd ve Va'id Risalesi", *Erzurum İspirli Kadıze Mehmed Arif Efendi ve Ömer Efendi Sempozyumu*, ed. Ömer Kara. 185-197. Erzurum: 2014.
- Râğb el-İsfehânî, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. nşr. Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrut: Dâru'l-Mârife, ts.
- Râzi, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin. *Tefsir-i kebîr (Mefâtihu'l-gayb)*. çev. Komisyon. 23 Cilt. Ankara: Akçağ Yayınları, ts.
- Sâbûnî, Nureddin. *el-Bidâye fî usûli'd-dîn-Mâtürîdiyye Akaidi*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: DİB Yayınları, 1995.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerim. *el-Milel ve'n-nihâl*. nşr. Ahmed Fehmi Muhammed. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- Taftâzânî, Sa'duddin Mesud b. Ömer. *Şerhu'l-Akâid*, thk. Tâhâ Abdürrouf Sa'd. Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1421/2000.

Terzioğlu, Hülya. "Mâtürîdî'de Hikmet ve Rahmet Bağlamında Günahkârın İmanî Durumu". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/55 (2018), 1059-1067.

Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa. *es-Sünen*. thk. Ahmed Muhammed Şakir-Muhammed Fuad Abdülbâki-İbrahim Atve. 5 Cilt. Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî Matbaası, 1395/1975.

Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil, Keşşâf Tefsiri*. (Metin-çeviri) çev. Komisyon. 6 Cilt. İstanbul: TYEKB Yayınları, 2016-2018.